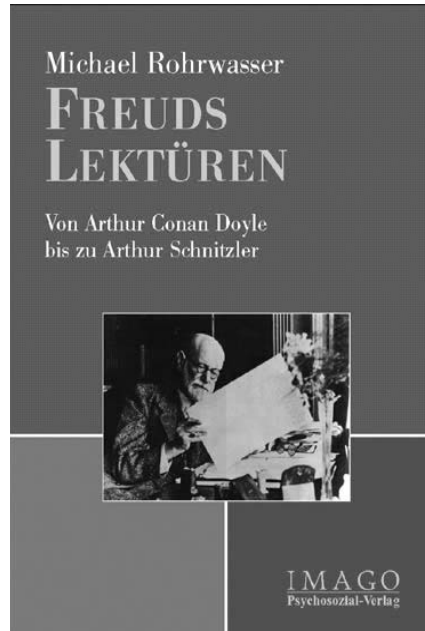

Michael Rohrwasser:
Freud olvasmányai. Arthur
Conan Doyle-tól Arthur
Schnitzlerig

Freuds Lektüren. Von Arthur
 Conan Doyle bis zu Arthur
 Schnitzler

Az olvasó meg fog lepődni, ha azt várja, hogy Freud magánkönyvtáráról és irodalmi ízléséről fog képet kapni (Erről lásd: Brückner 1975). Michael Rohrwasser – jelenleg a Bécsi Egyetem irodalomtörténetész-professzora – e kötetet Freud ún. „nyilvános” olvasmányainak szenteli, vagyis azon irodalmi alkotásoknak, amelyekről Freud valamilyen írásos formában nyilatkozott. Freud e „nyilvános” olvasmányaihoz ma éppúgy hozzátartoznak nagyközönségnek szánt tanulmányai (példa erre a *Gradiva*-esszé, az *Álomfejtés*-ben *A császár új ruhája* c. Andersen-mese kritikája vagy a Gottfried Keller *Zöld Henrik*-jére tett utalás), mint a baráti levelekben fellelhető irodalmi tárgyú megjegyzései (pl. Goethéről, Szophoklészről, Shakespeare-ről, vagy Conrad Ferdinand Meyerről). A szerző a könyv első négy fejezetében E.T.A. Hoffmann, C. F. Meyer, Wilhelm Jensen és Arthur Schnitzler Freudot foglalkoztató

Imago – Psychosozial-Verlag, Gießen,
 2005. 404 oldal

műveit olvassa újra, aminek során megerősítést nyer a *Bevezetés*-ben tett megállapítása: „amilyen áttekinthető az itt követendő fonál iránya – visszatérés az irodalmi kommentártól a kommentált irodalomhoz –, úgy lesz fejezetről fejezetre haladva egyre sűrűbb a kibontakozó háló” (16.). Ezt a szövevényességet jól szemléltetik a leggyakrabban előforduló kulcsszavak: antiszemitizmus, archeológia, detektív, krimi, leleplezés, megfejtés, hipnózis, mozi, jelszó, rejtvény, kulcs, kapuőr (16). Az utalások

hálójába az olvasó könnyen bele is gabalyodhatna, ha nem volna a számos megjegyzés láb- és végjegyzetekbe illesztve.

Míg a könyv első négy fejezetében Freud mint műalkotásokat megfejtő Sherlock Holmes jelenik meg előttünk, az utolsó (5.) fejezet tárgya meglepő fordulatként nem Freud *olvasmánya*, hanem Freud *olvasása*, nevezetesen Elias Canetti Freud 'irodalmáról' írott kommentárjai.

Jóllehet Elias Canetti a pszichoanalízis hajlíthatatlan kritikusa volt, az elhunyt Nobel-díjas írónak mégsem teszünk kedve ellenére, ha Freudhoz való viszonyát vizsgáljuk: „Egy olyan irodalomtörténet helyett, amely azt tárgyalja, hogy ki kire milyen pozitív hatást gyakorolt, sokkal tanulságosabb volna egy olyan irodalomtörténet, amelyik azzal foglalkozik, hogy ki kire hatott ellenkező előjellel. Az írói példaképnél jóval fontosabbak, bár nem mindig ennyire szembeötlőek, az ellenpéldák” (Canetti 2006, 175.). Canetti egyszerre tekintette Freudot ellenfelének, vetélytársának és tanárának (Rohrwasser 298.), sőt maga is elismerte, hogy minden ellenállása ellenére rejtett közelség fűzi hozzá: „Teljesen világos volt előttem: Freudra mint ellenfélre van szükségem. De hogy valamiféle példaképül is szolgált

nekem, erről senki sem tudott volna meggyőzni akkoriban” (Canetti 1990, 146.). Rohrwasser könyvét olvasva azonban meggyőződhetünk arról, hogy a pszichoanalízissel való szembehelyezkedés is meghatározó lehet egy alkotó életművében, sőt olykor egyfajta rejtett befogadást is sejtethetünk mögötte.

Canetti ifjúkori regényének már a címében [*Káprázat*, 1935, eredeti címe, a *Die Blendung* szó szerint megvakítást jelent] is ott kísért Freud, aki a megvakítást kasztrációs fenyegetésként értelmezte (Rohrwasser 312.). A regény főhősének, Dr. Kiennek az író egy Freud-karikatúra jegyeit kölcsönözte (Rohrwasser 328.): a világtól félrevonultan élő tudós bedugaszolta fülét és befalaztatta ablakait, hogy már csak a kéziratai előtt nyissa ki a szemét. Freud neve a regényben nem hangzik el, és azt a Freud tanulmányának közvetlen kihívására született *Tömeg és hatalom*-nak (1991) az irodalomjegyzékében – amelyben Kraepelin és Bleuler is szerepel – is hiába keressük. Freud egészen 1980-ig, Canetti önéletrajza második kötetének megjelenéséig a *Tömeg és hatalom* láthatatlan tömegének része marad. Rohrwasser Canetti Freud-bírálatának vizsgálatán keresztül felmutatja: Freud éppen ott van egyértelműen jelen, ahol Canetti

elhatárolódik tőle (Rohrwasser 299.). (1) Freud analitikus szemléletű tömeg-elméletével nem a *Tömeg és hatalom*-ban, hanem Canetti élettörténetének második kötetében (*A hallgatás iskolája*) kerül sor nyílt szembeszegülésre. Canetti elmeséli, mekkora csalódást okozott neki a könyv, „amely az első szótól kezdve ellenkezésre ingerelt, ahogy még ma, ötvenöt évvel később is arra ingerel: Freud *Tömegelektan és én-analízise*” (Canetti 1990, 175.). Ennek okát Freudnak a témával szembeni távolságtartásában látja: Freud a tömegtől mindig megőrizte a három lépés távolságot, soha nem tapasztalta meg a nyílt, természetes tömeget, amelyre Canetti figyelme irányult, hiszen „életét a rendelője és a dolgozószobája között osztotta meg” (Canetti 1990, 176.). Azon túl, hogy Freud és Canetti eltérő perspektívából szemlélte a tömeget (Kernberg 1994, 112-113.), más-más tömeget vizsgáltak (Rohrwasser 299.). Freud hierarchikus szerveződésű, zárt, mesterséges tömegével Canetti a sztrájkolók, a munkanélküliek, az értékét veszített pénz és implicite a deportáltak tömegét állítja szembe. A tömeg magával ragadta, és testileg-lelkileg lenyűgözte őt (Canetti 1990, 298.). Bárhogy is magyarázzuk Canetti Freudtól való elhatárolódását, ez az, ami ar-

ra készítette, hogy megkezdje könyvében a harmincöt éven át tartó munkálatokat, s ekkorra teszi független szellemi életének kezdetét is (Canetti 1990, 177.). (2) Canetti következő ellenvetése Freud Schreber esetéről írott pszichoanalitikus megjegyzéseinek szól (Rohrwasser 301.). A *Tömeg és hatalom* Schreber esetének szentelt fejezetében az alábbi, Freud nevét elhallgató kritikát olvashatjuk: „Kísérletek történtek arra, hogy a konkrét esetet, majd általában a paranoiát elfojtott homoszexuális hajlamra vezessék vissza. Ennél nagyobbat tévedni alig lehet” (Canetti 1991, 462.). Az emlékiratokat mindketten Schreber paranoiás karakterének tulajdonítják, de míg Freud értelmezése Schreber „felerősödött tudattalan homoszexualitását” (Freud 1993, 323.) helyezi középpontba, Canetti Schreber örületében „a tömegből kialakuló és belőle táplálkozó *politikai* hatalom pontos mintáját” (Canetti 1991, 453.) látja és a téveszmerendszerben a tömeg Freud által fel nem ismert szerepét hangsúlyozza (Rohrwasser 302.). Schreber Canetti számára nem szocializációjának áldozata, hanem a hatalom rettegett birtokosával azonos: szerinte ez a „kitaszított, magatehetetlen és megvetett elmebajos, aki gyógyintézeti félho-

mályban töltötte napjait, olyan föl- ismerésekhez segíthet, hogy végül fontosabbá válik Hitlernél és Napóleonnál, és föltárhatja azt, hogy mi az emberiség átka, és milyenek az urai” (Canetti 1991, 461.). Canetti egy a *Tömeg és hatalom*-hoz fűzött kiegészítésében azt írja, hogy Freud „ritkán fogott elemzéseiben ennyire mellé”, s ez is azért eshetett meg, mert a tanulmányt „az első világháború előtt írta, mielőtt tulajdonképpen évszázadunk elkezdődött volna” (1962, 35.). Susan Sontag (1983, 201.) pedig a *Tömeg és hatalom* angol kiadásának egy lábjegyzetére hívja föl a figyelmet (a műben ez az egyetlen közvetlen utalás Freudra), amely úgy szól, hogy ez ugyan „nem a legjobban sikerült munkája Freudnak”, de ha tovább élhetett volna, eljutott volna Schreber hallucinációinak megfelelő szemléletéhez. Ebben a kritikában szintén jelen van a burkolt elismerés, hisz Canetti kimondatlanul is utal Freud szerinte jobban sikerült munkáira (Rohrwasser 302.). (3) A leghevesebb tiltakozást Freud halálösztoné váltotta ki Canettiből (Rohrwasser 302.). Canetti fellázadt a halál ellen, s ellene lázadt egész életében, szüntelen (1990, 62.). Halál-ellenességének a *Tömeg és hatalom*-ban is hangot ad: a halállal való fenyegetést a hatalom

eszközének tekinti (Rohrwasser 303.), s Freud halálösztonével a *gyilkolási öszton*t helyezi szembe, mondván, az „ember ölni akar, hogy másokat túléljen” (1991, 257.). A freudi fogalmat egy 1970-es feljegyzésében is bírálja: „Freud halálösztoné a régi, sötét filozófiai tanítások leszármazottja, de még veszélyesebb azoknál, mert biológiai szakkifejezésekbe öltözködik, és ezek a modernség tekintélyét kölcsönzik neki” (Canetti 2006, 188.). Canetti mindvégig az ellentéteket hangsúlyozza, a hasonlóságokat azonban mellőzi. Egyszer sem idézi azt a Freudot, aki *A Kísérteties*-ben megkérdőjelezi a halált, mint az ember sorsát; nem veszi észre azt sem, mennyire hasonlóan írják le a pánik jelenségét (Rohrwasser 303.). S talán annak sincs tudatában, hogy ahol Freud befejezi *A Kísérteties*-t – az ember sötétségben érzett félelménél –, ott kezdődik a *Tömeg és hatalom*, az érintéstől, a láthatatlantól való félelemmel (Rohrwasser 303.). Mindez Freud elméleteinek át- és továbbírását jelzi (Rohrwasser 303.). (4) Végül, a pszichoanalízisnek – amely a háború éveiben kilépett a *splendid isolation* korszakából és bizonyos körökben éppen kezdett elismerésre találni – mint pszeudovallási funkcióval rendelkező rendszernek a bírálataira bukkanha-

tunk (Rohrwasser 304.). Canetti-ből ellenérzést váltott ki, hogy bárki Théba titkos királyának képzelhette magát, mindenki igényt tarthatott erre a „rettenetes sorsra”, s „még a legdölyfösebbek, a tömeget amúgy mélyen megvetők sem érezték méltóságon alulinak, hogy nekik is „Ödipuszuk” legyen” (1990, 144.). A tétel általános érvénye már csak azért sem volt számára elfogadható, mert a pszichoanalízisben egy megbocsátó-rendszert látott, amely felmentette a háborúból viszatért gyilkosokat: „Furcsa volt látni, milyen *ártatlanná* változik mindenki, amint megkapja a maga Ödipuszát” (1990, 144.). Rohrwasser ezután Canettinak azon – elhallgatási és mellőzési – kísérleteit elemzi, amelyekkel a szexualitás hatalmát igyekezett tagadni (305.). A pszichoanalízis metakritikája végül a *zárt rendszer* kritikájába torkollik: „Amire pedig nincs képlet, az nem is létezik, gondolták, az csak a képzelet szüleménye lehet, és semmiféle érvénye nincs, márpedig ha léteznék, akkor vagy Freudnál, vagy Krausnál szerepelnie kellene valamiképpen” (145.) – írja Canetti a tömeg rejtélyével kapcsolatosan önéletrajzában. A rendszeralkotó Freud és az ítéleteivel törvényt teremtő Kraus egymás mellé állításával Canetti olyan

tudós képét vázolja fel, aki csak azt hajlandó észlelni, ami rendszerébe beleillik (Rohrwasser 307.). Élettörténetében Bécs és Berlin ellentéte fejezi ki a könyvmoly és a tapasztalatgyűjtő, a nyitott szemmel járó, elfogulatlan tudós és a zárt ablak mögött ülő rendszeralkotó közötti kontrasztot, s ezek az *irodalmi képek* eszközül szolgálnak számára Freudtól való elhatárolódásában (Rohrwasser 307.). Canettinak szüksége volt Freudra, hogy önmagát mint tudóst (a *Tömeg és hatalom*-ban) és mint elbeszélőt (életrajzában Canetti mint az édesanyját meggyógyítani képes terapeutikus elbeszélő jelenik meg) pozicionálja. Rohrwasser a fentiekén kívül még számos további példával illusztrálja, miképpen tárulnak elének Canetti elhatárolódási kísérletei mögül egy Freuddal folytatott rejtett párbeszéd nyomai (308.), s rávilágít Freud és Canetti számos, a szembehelyezkedés és a tagadás álarca mögé mögé bújó – külső és belső – közös vonására (308.). A fejezet zárszava mi más is lenne, mint egy Canetti-idézet, amely meggyőzhet minket arról, hogy a mellőzés, az ellenállás háttérben is olykor vonzalom és jóakarát áll: „Freud akkor válik majd igazán érdekessé, ha már réges-rég elfelejtették” (Canetti 2006, 343.).

Rohrwasser könyvében minden olvasó, aki jobban el szeretne igazodni a pszichoanalízis sűrű, felfedezetlen rengetegekben, igazi kincsre lel.

Friedrich Melinda

IRODALOM

BRÜCKNER, PETER (1975): *Sigmund Freuds Privatlektüre*. RLV, Köln.

CANETTI, ELIAS (1962): Macht und Überleben. In: Canetti (1975/78): *Das Gewissen der Worte. Essays*. München.

CANETTI, ELIAS (1990): *A hallás iskolája. Életem története 1921-1931*. Európa, Bp.

CANETTI, ELIAS (1991): *Tömeg és hatalom*. Európa Könyvkiadó, Bp.

CANETTI, ELIAS (2006): *Feljegyzések*. Európa Könyvkiadó, Bp.

FREUD, SIGMUND (1993): Pszichoanalitikus megjegyzések egy önéletrajzilag leírt paranoia-esethez. In: uő: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I*. Cserépfalvi, Bp., 277-340.

FREUD, SIGMUND (1995): Tömegpszichológia és én-analízis. In: uő: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi, Bp., 185-248.

KERNBERG, OTTO F. (1995): A tömeglélektan – analitikus szemszögből. *Thalassa*, (6), 1–2: 110-129.

SONTAG, SUSAN (1983): *Im Zeichen des Saturn. Essays*. Hauser, Frankfurt/M.

Közlemény

A **Thalassa Alapítvány** ezúton is tisztelettel mond köszönetet mindazoknak, akik 2007-ben személyi jövedelemadójuk 1%-val támogatták a 18013784–1–41 adószámú alapítványunkat.

Az APEH 2007 októberében 195 255 forintot utalt át a Thalassa Alapítvány 10200902–32711015 számú bankszámlájára.